

О‘ЗBEKISTONDA AHOЛИ HAYOT SIFATINING ASOSIY KO‘RSATKICHLARI (IJTIMOIY-FALSAFIY TAHLIL)

Xaitov E.B.

s.f.f.d (PhD)

Fan va texnologiyalar universiteti “Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va iqtidorli talabalar bilan ishlash” bo‘limi boshlig‘i

Tayanch so‘zlar: hayot sifati, “hayot sifati” mezonlari, “hayot sifati” standarti, aholi daromadlari ko‘rsatkichlari, aholining hayot sifati darajasi, inson kapitali.

Ключевые слова: качество жизни, критерии «качества жизни», стандарт «качества жизни», показатели доходов населения, уровень качества жизни населения, человеческий капитал.

Key words: quality of life, “quality of life” criteria, “quality of life” standard, population income indicators, level of quality of life of the population, human capital.

Резюме:

Maqolada aholi hayot sifati ko‘rsatkichlarining ijtimoiy-falsafiy jihatlarini tahlil qilingan bo‘lib, O‘zbekistonda aholi hayot sifati ko‘rsatkichlarida oxirgi 7-8 yilda tub o‘zgarishlarning ijtimoiy, iqtisodiy ko‘rsatkichlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilindi. Shuningdek xorijiy manbalar va adabiyotlarni qiyosiy tahlil qilish asosida ilmiy xulosalar taklif va tavsiyalar ilgari surildi.

Резюме:

В статье анализируются социально-философские аспекты показателей качества жизни населения, научно-теоретически анализируются социально-экономические показатели коренных изменений показателей качества жизни населения в Узбекистане за последние 7-8 лет. Также на основе сравнительного анализа зарубежных источников и литературы выдвигаются научные выводы, предложения и рекомендации.

Summary:

The article analyzes the socio-philosophical aspects of the quality of life indicators of the population, and the social and economic indicators of fundamental changes in the quality of life indicators of the population in Uzbekistan over the past 7-8 years are scientifically and theoretically analyzed. Also, scientific conclusions, proposals and recommendations are put forward based on a comparative analysis of foreign sources and literature.

Kirish. Hayot sifati - bu uning tarkibiy qismlarining birligi bilan belgilanadigan tizimli tushuncha: biologik va ma'naviy mavjudot sifatida insonning o'zi, uning hayotiy faoliyati va u sodir bo'layotgan sharoitdir. Bundan kelib chiqadiki, hayot sifati ko'rsatkichlari nomenklaturasi shaxsning (yoki jamiyatning) ob'ektiv xususiyatlarini, uning hayotiy faoliyati va yashash

sharoitlarini, shuningdek, sub'ektning hayot haqiqatiga munosabatini aks ettiruvchi sub'ektiv baholash xususiyatlarini o'z ichiga oladi.

O'zbekistonda aholining hayot sifati mohiyatini tushunish nuqtai nazaridan ijodiy faoliyat va kurash orqali tabiiy sharoitlarning tobora kengayib borayotgan chegaralarida davlat va jamiyat insoniyat hayotini saqlash va rivojlantirishga qaratilgan jarayon sifatida talqin qilish eng oqilona hisoblanadi. Bu borada biz istiqomat qilayotgan davlatda tabiiy, shaxsiy va ijtimoiy qarama-qarshilik va qiyinchiliklarni bartaraf etish bugungi kun islohotlar jarayonining ustivor vazifasidir.

O'zbekiston aholisining hozirgi holatini fundamental jihatdan tahlil qilar ekanmiz, davlatimizda yashayotgan har bir fuqaroning yashash pozitsiyasini konkretlashtirish borasida ob'ektiv va sub'ektiv qarashlarni keltirib chiqarishi tabiiy holdir. Chunki, 38 mlnga yaqin bo'lgan aholi soni son jihatdan emas, balki sifat jihatdan yaxshilanmog'i lozim bo'ladi.

Davlatimiz hududlari (viloyat, tuman)da umrguzaronlik kechirayotgan odamlarning davlat va jamiyatga bo'lgan munosabati ham bir xil daraja emas. Qolaversa respublikamiz hududlaridagi etnik xususiyatlar, urf-odatlar va milliy mentalitet bilan bog'liq qarashlar ham "hayot sifati" mezonlar (standart) i ko'rsatkichlar bilan o'lchash va baholashni bir xil yondoshuv orqali talab qila olmaydi.

Bundan tashqari, inson hayoti deganda, bir tomondan, insonning genetik jihatdan aniqlangan saqlanishi, rivojlanishi va ko'payishi, ikkinchi tomondan, tashqi ob'ektlarni va shaxsning o'zi tomonidan yaratilgan maqsadli o'zgarishini amalga oshiradigan jarayon tushuniladi. Bu jarayon tabiiy va ijtimoiy muhitda ushbu muhitlarda "yashovchi" turli ob'ektlar va sub'ektlar bilan murakkab, shu jumladan raqobatbardosh o'zaro ta'sir orqali sodir bo'ladi.

O'zbekistonda aholi hayot sifatini ma'lum bir standartlar asosida baholash tizimi mavjud bo'lsada, biz o'z dunyoqarashimizning tub ildizlarini vatan, davlat, xalq, millat taraqqiyotiga ma'suldorlik hissi orqali anglab yetishimizni bugungi global o'zgarishlar taqozo qilmoqda. O'zbekiston o'z jamiyati a'zolarini yuqori ko'rsatkichga ega iqtisodiy barqarorlikga olib chiqish yo'ldida bugun-dunyoning rivojlangan tajribalari bilan tanishmoqda. Bu borada inson taraqqiyoti indeksi reytingida Norvegiya, Avstraliya, Islandiya, Kanada, Irlandiya, Niderlandiya, Shvesiya, Fransiya, Shveysariya va Yaponiya (birinchi o'nta) kabi davlatlar yetakchilik qilar ekan, O'zbekiston ham o'z oldiga "aholi hayot sifati"ni yuqori bosqichlarga olib chiqish ustida Prezident Sh.M.Mirziyoev boshchiligida yangi taraqqiyot tendensiyalarini amaliyotga olib kirishda fenomenal islohotlarni amalga oshirilmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Inson kapitali va hayot sifatining munosabatlari va o‘zaro bog‘liqliklarining mohiyati va shakllari, asosan, ichki iqtisodiy nazariyaning yetarlicha o‘rganilmagan va bahsli masalalardan biri sifatida ilmiy adabiyotlarda ko‘p tadqiq qilinadi. Ushbu mavzu tadqiqot bo‘yicha G‘arb tajribasi uzoqroq va shubhasiz, o‘rganish uchun muhim va qiziqarli ko‘rinadi.

Inson kapitali va hayot sifatining o‘zaro ta‘sirini A.Smit, D.Rikardo, I.Shumpeter, K.Marks, D.Gelbreytlar o‘rgandilar. Ularning ilmiy asarlarida va ilmiy qarashlarida zamonaviy tahlil qilindi. Hayot sifatining o‘lchov mezonlari ishlab chiqildi. Inson kapitali va hayot sifati o‘rtasidagi bog‘liqlik, uning uslubiy va nazariy shart-sharoitlari juda cheklangan son bilan ifodalanadi.

Ilmiy adabiyotlar “Hayot sifati”ni aniqlashda ikki turdagi ko‘rsatkichlar mavjud: ob‘ektiv va sub‘ektiv. Bu borada quyidagilarni eng muhim deb hisobladik:

- hayot sifatining ob‘ektiv ko‘rsatkichlari: tabiiy va ijtimoiy.

- hayot sifatining sub‘ektiv ko‘rsatkichlari: kognitiv (umumiy hayotdan qoniqishni baholash va hayotning turli sohalaridan qoniqishni baholash) va hissiy ko‘rsatkichlardir [1; 32 s].

Ushbu ko‘rsatkichlarga qo‘shimcha ravishda, bir qator belgilarga ko‘ra guruhlanishi mumkin bo‘lgan bir qancha ko‘rsatkichlar ham mavjud.

Ierarxik darajaga qarab: - makro ko‘rsatkichlar: aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulot, YaMM yoki ishlab chiqarish;

- aholining nominal va real daromadlari;

- demografik ko‘rsatkichlar;

- ish haftasining davomiyligi; bo‘sh vaqt; inflyatsiya darajasi va boshqalardir.

Individual yoki oila darajasida asosiy ehtiyojlarni qondirishni tavsiflovchi mikro ko‘rsatkichlar.

“Turmush darajasi” toifasining mohiyatini aks ettirish xususiyatiga qarab:

- to‘g‘ridan-to‘g‘ri turmush darajasini tavsiflovchi masalan, asosiy oziq-ovqat mahsulotlarini iste‘mol qilish darajasi va boshqalar;

- bilvosita, turmush darajasini belgilovchi, masalan, demografik ko‘rsatkichlarni aks ettiruvchi.

Hisoblash xususiyatiga qarab: - daraja (mutlaq qiymatlar); - tarkibiy (darajali ko‘rsatkichlarning tarkibiy qismlari); - dinamik (nisbiy, daraja ko‘rsatkichlarining o‘zgarishini tavsiflovchi).

Ehtiyojlar guruhiga qarab, qanoatlantirish u yoki bu ko‘rsatkich bilan tavsiflanadi. Ehtiyojlarning uchta asosiy guruhini ajratish mumkin:

- jismoniy ehtiyojlar;

- ma'naviy (intellektual) ehtiyojlar;
- ijtimoiy ehtiyojlar [2; Elektronniy resurs].

Hayot sifati salomatlik holatiga, jamiyatdagi aloqalarga, psixologik va ijtimoiy holatga, faoliyat va tanlash erkinligiga, stress va haddan tashqari tashvishga, bo'sh vaqtni tashkil etishga, ta'lim darajasiga, madaniy merosdan foydalanishga, ijtimoiy, psixologik va kasbiy qobiliyatga bog'liq bo'lishi mumkin [3; Elektronniy resurs].

Hayot sifatining ba'zi ob'ektiv komponentlari ko'proq bo'lishi mumkin. Inson ongiga taalluqli tajriba kuchi, madaniy kapital, qiymat imtiyozlari hayot sifati ko'rsatkichlarining o'lchov birligi sifatida asosiy ko'rsatkich bo'lishi mumkin. Sub'ektiv baholash mintaqalar bo'yicha farqlanishi mumkinligi sababli muhim, ijtimoiy va demografik guruhlar va sizga jamiyatda uch o'lchovli rasm yaratish imkonini beradi. Ular butun munosabatlar tizimiga prognoz qilingan o'rtadagi shaxslar, ijtimoiy guruhlar, mintaqalar, shuningdek, shaxslarning munosabatlari ijtimoiy institutlar va asosiy institut – davlat bu-munosabatlar tizimida ishtirokchisidir [4; . 1338-1341 s].

Hayot sifati ko'rsatkichining muhim afzalligi - kuzatuvlar o'tkazilganda alohida davrlar uchun o'zgarishlar dinamikasini tahlil qilish qobiliyatidir. Bundan tashqari, bu juda muhim, hayot sifatining individual tarkibiy qismlarini tahlil qilish mumkin bo'lib, ular birlashtirilganda tekislash va tashqarida qoldirish mumkin [5; Elektronniy resurs].

Shuning uchun hayot sifati, eng avvalo, birinchi omil, ma'lum bir shaxsga (yoki jamiyatga) hayotiy jarayonlarni amalga oshirish uchun xos bo'lgan ichki imkoniyatlar - hayotiy salohiyat bilan belgilanadi. Hayot sifatining ikkinchi omili - bu odamlarning ehtiyojlari, manfaatlari, qadriyatlari va maqsadlariga nisbatan hayot faoliyatining protsessual va ishlab chiqarish xususiyatlariga ega bo'ladi. Hayot sifatining uchinchi omili - tashqi imkoniyatlar, ya'ni. muhitlar, ob'ektlar va sub'ektlarning xususiyatlari. Ular shunday bo'lishi kerakki, birinchi yo'nalishning hayotiy funksiyalari so'zsiz bajarilishi mumkin va ikkinchi yo'nalishning funksiyalari buni qilishni xohlaydigan va buning uchun zarur bo'lgan sa'y-harakatlarni qilishga tayyor bo'lgan odamlar uchun maqsadlarga erishish ehtimoli katta bo'lishi kerak.

Yuqoridagi ko'rsatkichlar nomenklaturasini ishlab chiqish uchun asos bo'lgan "hayot sifati" tushunchasining ta'rifi kelib chiqadi: inson (shaxs yoki jamiyat) hayot sifati - bu inson hayotining baholovchi toifasi; umuman olganda, uning hayotining barcha tarkibiy qismlarining parametrlarini tavsiflovchi hayot potentsiali, hayot faoliyati va yashash sharoitlari (asboblari, resurslar va atrof-

muhit) qandaydir ob'ektiv yoki sub'ektiv standartlarga nisbatan hayot sifati ko'rsatkichlari amalga oshiriladi.

Shunday qilib, aholining hayot sifati jamiyat, uning ijtimoiy guruhlari, alohida fuqarolarning hayotiy salohiyati va ularning hayotiy faoliyati jarayonlari, vositalari, sharoitlari va natijalari xususiyatlarining ijtimoiy ijobiy ehtiyojlar, qadriyatlarga muvofiqligi bilan belgilanadi. Hayot sifati odamlarning o'zidan va hayotidan sub'ektiv qoniqishida, shuningdek, biologik, aqliy (ma'naviy) va ijtimoiy hodisa sifatida inson hayotiga xos bo'lgan ob'ektiv xususiyatlarda namoyon bo'ladi.

Muhokama, natija va metodologik tahlil. Aholi hayot sifati bo'yicha iqtisodiy adabiyotlarda ushbu tushunchaning yagona ta'rifi mavjud bo'lmasada, uni hali ham mamlakat aholisini hayot uchun zarur bo'lgan moddiy ne'matlar bilan ta'minlash deb ta'riflash mumkin. Aholi turmush darajasining statistik ko'rsatkichlari tizimi "aholining turmush darajasi"ni tavsiflovchi yagona umumiy ko'rsatkich mavjud emasligi sababli, uni tahlil qilish uchun ushbu toifaning turli tomonlarini aks ettiruvchi bir qator statistik ko'rsatkichlar hisoblab chiqiladi va quyidagi asosiy bloklarga guruhlanadi [6]:

- aholi daromadlari ko'rsatkichlari;
- aholi tomonidan moddiy ne'matlar va xizmatlarning xarajatlari va iste'moli ko'rsatkichlari;
- tejash;
- aholini to'plangan mulk va uy-joy bilan ta'minlash ko'rsatkichlari;
- aholi daromadlarining tabaqalanish ko'rsatkichlari, kambag'allik darajasi va chegaralari;
- ijtimoiy-demografik xususiyatlar;
- aholi turmush darajasini umumiy baholash. Aholining turmush darajasini statistik tahlil qilish va baholash uchun yalpi va ichki mahsulot hajmi, milliy daromad va aholi jon boshiga real daromad, uy-joy bilan ta'minlanganlik, savdo aylanmasi va boshqalar kabi turli ko'rsatkichlar qo'llaniladi. Kichik ko'rsatkichlar ham mavjud bo'lib, lekin aholining turmush darajasi ko'rsatkichlariga, masalan, tug'ilish va o'lim darajasi, mamlakat aholisining o'rtacha umr ko'rish davomiyligi va boshqalarga ta'sir qiladi. Aholining hayot sifati bevosita uning darajasiga bog'liq. Aholining turmush darajasi oshgani sayin aholining daromadlari oshadi. Demak, aholini moddiy ne'matlar bilan ta'minlash ham ortadi, turmush sifati ham oshadi. "Hayot sifati" keng ma'noda aholining turli ehtiyoj va manfaatlar nuqtai nazaridan o'z hayotidan qoniqishini bildiradi. Ushbu konsepsiya iqtisodiy toifa sifatida turmush darajasining xususiyatlari va ko'rsatkichlarini, mehnat va dam olish sharoitlarini, uy-joy

sharoitlarini, ijtimoiy ta'minot va kafolatlarni, huquqni muhofaza qilish va shaxs huquqlarini hurmat qilishni, tabiiy va iqlim sharoitlarini, atrof-muhitni muhofaza qilish ko'rsatkichlarini, erkin foydalanish imkoniyatini o'z ichiga oladi. Vaqt va undan yaxshi foydalanish qobiliyati va nihoyat, sub'ektiv tinchlik, qulaylik va barqarorlik hissi orqali namoyon bo'ladi [7].

Bizning fikrimizcha, aholi hayot sifati darajasi ijtimoiy-iqtisodiy tushuncha bo'lib, u insonlar hayotining ishlab chiqarish va iste'mol bilan bog'liq munosabatlarini o'z ichiga oladi. Aholining hayot sifati darajasini o'rganishga turli yondashuvlar bo'lishi lozim va iqtisodiyotning alohida tarmoqlarni rivojlantirish orqali aholi hayot sifati darajasini oshirishni o'rganish zarur deb hisoblaymiz.

Aholining hayot sifati darajasi va daromadlari ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohasining samaradorligi, ilmiy-texnik taraqqiyot darajasi, aholining madaniy-ma'rifiy saviyasi, milliy xususiyatlari, siyosiy hokimiyat va boshqalar bilan bog'liq. O'tgan asrning 50-60 yillaridan boshlab aholi hayot sifati darajasini oshirish mamlakatning har bir aholisiga to'g'ri keladigan yalpi ichki mahsulot va boshqa ko'rsatkichlar orqali baholab borilgan. 1980 yillarning ikkinchi yarmidan boshlab aholi turmush darajasi oshishini baholashda inson potentsiali taraqqiyoti indeksi hisoblanib boshlangan, u nafaqat jamiyatda moddiy boyliklarning taqsimlanishini, balki insonlarni har tomonlama mukammal rivojlanishi imkoniyatlarini o'z ichiga olgan. Inson potentsiali taraqqiyoti indeksi uch imkoniyatni – hayot davri va sog'lomlik, ta'lim olish va bilimni mustahkamlash hamda aholining turmush kechirishini ta'minlovchi yetarli daromadlar darajasini o'rganadi.

O'zbekistonda aholi sonining ortib borishi bilan bir qatorda aholi turmush darajasini oshirish imkoniyatlari ham oshib bormoqda. Aholi tarkibida ish bilan band bo'lgan aholi soni ko'payib borishi, aholi real daromadlarining doimiy ravishda o'sib borishi, odamlarning ta'lim olish, sog'liqni saqlash imkoniyatlari va uy-joy bilan ta'minlanishi yaxshilanib borayotgani, mamlakatimizda aholi turmush darajasini oshirishga qaratilgan islohotlarning samarali amalga oshirilayotganidan dalolat beradi. Aholining real pul daromadlarini va xarid qobiliyatini oshirish, kam ta'minlangan oilalar sonini va aholining daromadlari bo'yicha farqlanish darajasini yanada kamaytirish bugungi islohoilarimizning o'q ildizi bo'lib turibdi.

Aholi tarkibidagi mavjud budjet muassasalari xodimlarining ish haqi, pensiya, stipendiya va ijtimoiy nafaqalar hajmini inflyatsiya sur'atlaridan yuqori miqdorda izchil oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish hamda aholining, eng avvalo, o'rta maxsus va oliy o'quv muassasalari bitiruvchilari bandligini

ta'minlash, mehnat bozori mutanosibligini va infratuzilmasi rivojlanishini ta'minlash, ishsizlik darajasini kamaytirish, mehnatga layoqatli aholining mehnat va tadbirkorlik faolligini to'liq amalga oshirish uchun sharoitlar yaratish, ish kuchi sifatini yaxshilash, ishga muhtoj shaxslarni kasbga tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini kengaytirish kabi qator vazifalar bugun o'z taraqqiyotini yangi davrga, yangi ijtimoiy munosabatlar bilan rivojlantirishni xohlayotgan davlat uchun muhim va barqarorlik ma'suliyatidir.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash muhimki, bugun jamiyatlar va davlatlar barqarorligi bu-davlatni boyitish emas balki odamlarni boqish, aholi ehtiyoji uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni yaratish, shaxs, inson uchun kerakli vositalar manbai (resurslar)ni ishlab chiqish muhim bo'lib turibdi.

Aholi turmush darajasining yaxshilanishi bu davlat va jamiyatning barqarorligini kafolatidir. Bunda inson kapitalini erkinlashtirish, e'tiqod birligini, ta'lim va tarbiyani isloh qilish, moddiy qiymatligi inson qadridan ustun bo'lmaydigan qadriyatlar tizimi amaliyotda namoyon bo'lmog'i lozim bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Мироедов, А.А. Качество жизни в статистических показателях социально-экономического развития / А.А. Мироедов. - М.: Вопросы статистики, 2008. - 32 с.
2. Официальный сайт ВЦИОМ (Всероссийский центр исследования общественного мнения). [Электронный ресурс]. Дата обновления 03.10.2010. - URL: <http://www.Wciom.ru> (дата обращения: 03.10.2010).
3. Энциклопедия Экономиста [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.grandars.ru
4. Яковлева Н. А., Жолудева Н. С. Анализ темпов инфляции в Российской Федерации // Экономика и социум. 2014. №2-4 (11). С. 1338-1341
5. Федеральный образовательный портал «Экономика» [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.ecsocman.hse.ru
6. Практикум по теории статистики. /Под ред Р.А.Шмойловой. – Финансы и статистика, 2011
7. Статистика. /Под ред. В.С. Михтаряна. – М.: Мастерство, 2012.